

PAPER DETAILS

TITLE: Sâfiî'nin Haber-i Vâhid Konusunda Buhârî'ye Etkisi

AUTHORS: Sema Korucu Güven

PAGES: 359-370

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3287202>

Dergiabant

2023, 11(2): 359-370, doi: 10.33931/dergiabant.1332778

Şâfiî'nin Haber-i Vâhid Konusunda Buhârî'ye Etkisi

al-Shâfiî's Influence on al-Bukhârî on the Issue of Khabar al-wâhid

Sema KORUCU GÜVEN¹

Geliş Tarihi (Received): 25.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 18.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Haber-i vâhid, hicrî ilk asırlarda “bir veya birkaç kişinin haberi” manasında kullanılmaktaydı. Ayrıca haber-i vâhid konusu itikadî fikir ayrılıklarının etkisi ile gündemde kalan tartışmalardan biri olmuştur. Hicrî üçüncü asra kadar telif edilen hadis kitapları içerisinde sadece Buhârî, haber-i vâhidleri *el-Câmiu's-sahîh*'te “Kitâbü Ahbâr'l-âhâd” adı ile müstakil bir bölümde işlemiştir. Bu mevzuyla eserinde müstakil bir bölüm altında işlemesi Buhârî'nin fikhî kimliği ile yorumlanmıştır. Bununla birlikte Buhârî'nin eserine bu konuyu alması, onun kendinden önceki telifattan etkilendiği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Şâfiî'nin bu konuda Buhârî'ye kaynaklık ettiği şârihlerce dile getirilmiştir. Bu çalışmada Buhârî'ye kaynaklık etmesi bakımından Şâfiî'nin haber-i vâhid konusundaki görüşleri incelenmiştir. Konu hakkındaki araştırma Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseri ile Şâfiî'nin *el-Ümm* ve *er-Risâle* adlı eserleri esas alınarak sınırlandırılmıştır. Böylece iki müellifin bahsi geçen eserlerinin mukayesesi neticesinde haber-i vâhid konusunda Şâfiî'nin Buhârî'ye kaynaklık edip etmediğini tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırma her bir müellifin kullandığı örneklerden hareket ederek amacını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dolayısı ile bu çalışmada tümevarım metodu kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Fıkıh, Şâfiî, Buhârî, Haber-i Vâhid.

&

Abstract: In the first centuries of the Hijra, the term khabar al-wâhid was used in the sense of *the news of one or a few people*. However, the issue of khabar al-wahid was one of the debates that remained on the agenda due to the influence of the theological disagreements. Among the ḥadīth books compiled until the third century of the Hijra, only al-Bukhārī dealt with the issue of the khabar al-wâhid in a separate chapter called “Kitab al-akhbār al-âḥād” in *al-Jāmi' al-ṣaḥīḥ*. al-Bukhārī's treatment of this issue in a separate chapter in his work has been interpreted in terms of his jurisprudential identity. However, al-Bukhārī's inclusion of this topic in his work can be interpreted as being influenced by his predecessors. As a matter of fact, it has been stated by commentators that al-Shāfi'ī was al-Bukhārī's source on this subject. In this study, al-Shāfi'ī's views on haber al-wâhid are analyzed in terms of being a source for al-Bukhārī. The research on the subject is limited to al-Bukhārī's *al-Jāmi' al-ṣaḥīḥ* and al-Shāfi'ī's *al-Umm* and *al-Risāla*. Thus, as a result of the comparison of the aforementioned works of the two authors, it was aimed to determine whether al-Shāfi'ī and al-Bukhārī were the sources for the issue of khabar al-wâhid. The research has tried to realize its aim by moving from the examples used by each author. Therefore, the inductive method was used in this study.

Keywords: Ḥadīth, Fiqh, al-Bukhārī, al-Shāfi'ī, Khabar al-wâhid.

Atıf/Cite as: Korucu Güven, Sema. “Şâfiî'nin Haber-i Vâhid Konusunda Buhârî'ye Etkisi”. *Dergiabant* 11/2 (Kasım 2023), 359-370. doi: 10.33931/dergiabant.1332778

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Arş. Gör., Sema Korucu Güven, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, semaguvencumhuriyet.edu.tr.

1. Giriş

Haber-i vâhid, antik çağlardan beri tartışılan bilgi probleminin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Filozoflar özellikle Demokritos'la (öl. MÖ. 460-370) birlikte epistemolojiye dair sorulara cevap bulmaya çalışırken² Müslüman kelimâ âlimleri de bilhassa imanla ilişkisi olması sebebiyle³ bilginin tanımı, imkânı, kabulü, bilgiye ulaşma yolları gibi birçok problem üzerine kafa yormuşlardır.⁴ Haber-i vâhide dair tartışma konusu olan meseleler de itikadî fikir ayrılıklarının görüldüğü hicrî birinci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Nitekim bu durumu İbn Hazm (öl. 456/1064), "Ümmet, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan sika râvînin haberinin kabul edilmesinde icmâ etmiştir. Ehl-i Sünnet, Havâric, Şîa ve Kaderiyye gibi fırkalar bu icmâ üzerinedirler. Ancak hicrî 100'den sonra ortaya çıkan Mu'tezile kelimâcıları bu konudaki icmâa muhalefet etmişlerdir."⁵ sözleri ile ifade etmektedir.

İlk hadis usûlü eserlerinde tanımı yapılmayan⁶ haber-i vâhid en kapsamlı hâli ile "mütevâtir şartlarını taşımayan haber"⁷ şeklinde ıstılahtaki yerini almıştır. Tanımın bu hali, haber-i vâhidlerin dinde delil olup olmaması etrafında dönen tartışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Esasında haber-i vâhid hicrî ilk asırlarda "bir veya birkaç kişinin haberi" manasında kullanılmıştır. Nitekim haberlerin sıhhati ve fesadını, haberlerin nasıl geldiğini öğreten ilk kişi olduğu söylenen Vâsıl b. Atâ (öl. 131/748) haberleri âmm ve hâss olmak üzere ikiye ayırmıştır. Onun bu ayrımı haberleri âhâd-mütevâtir olarak taksim ettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁸ Buradaki haber-i hâss ise tek kişinin getirdiği haber olarak izah edilmiştir.⁹ Şâfiî (öl. 204/820) de haber-i vâhide haber-i hâss demek ve bunu bir kişinin diğer bir kişiden rivayeti anlamında kullanmaktadır.¹⁰

Haber-i vâhidle ilgili meselelerin hicrî üçüncü asra kadar müstakil olarak işlendiği eserler bulunmaktadır. Bunlardan en meşhuru Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserindeki *Cimâ'u'l-ilm* ve *İhtilâfü'l-hadîs* bölümüdür. Yine Şâfiî, *er-Risâle* adlı eserinde de bu konuya geniş yer ayırmıştır. Özellikle Hanefî mezhebinin haber teorisini şekillendiren İsa b. Ebân'ın (öl. 221/836) *er-Red alâ Bîşr el-Merîsî ve's-Şâfiî fi'l-ahbâr*, *el-Hucecû's-sağîr* ve *el-Hucecû'l-kebîr* adlı eserlerindeki haber bahisleri bir diğer örnektir.¹¹ Mu'tezile kelimâcılarından Câhiz'in (öl. 255/869) Râfizîlerin delil olarak kullandıkları birçok haber-i vâhidi eleştirdiği *el-Osmâniyye* adlı eserinde haberin kabulünü tartışması da konunun hadis, fıkıh ve kelimâ yönü itibari ile gündemde olduğunu göstermektedir. Fakat hadis kitapları içerisinde sadece Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'te haber-i vâhidleri müstakil bir bölümde işlemiştir.¹² Muhaddisler ister tek râvînin tek râvîden,

² Emrullah Yüksel, *Sistematik Kelam* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 59; Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 57.

³ Emrullah Yüksel, *Âmidî'de Bilgi Teorisi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1991), 11.

⁴ Örnek olarak bk. Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bakillânî, *Kitâbu't-Temhîd*, nşr. Richard Joseph Mccarty (Beyrût: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1957), 6-11; Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002/1423), 13-49; Ebû'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tebîrâtü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Muhammed Enver Hamid İsa (Kâhire: Mektebetü'z-Zâhiriyye, 2011), 1/125-150.

⁵ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983/1403), 1/113-114. "Biraz usulcünün, haber-i vâhidle amel etmenin gerekmediği şeklindeki görüşü bazı Râfizî gruplarına atfetmesi bu konudaki tartışmaların daha önceki bir zamanda ortaya çıktığını göstermektedir." (H. Yunus Apaydın, "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/356.)

⁶ Müstakil olarak hadis usûlüne dair ilk eser yazan hadisçilerden biri olan Râmhürmüzî (öl. 360/971) bu konuya hiç değinmemişken, Hâkim en-Nisâbüri (öl. 405/1014) meşhur, garîb ve ferd hadislerden bahsetmiştir. Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) *el-Kifâye* adlı eserinde haber-i vâhidi fıkıh usûlünün bir konusu gibi işlemiştir. (Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 169.

⁷ Talât Koçyiğit, *Hadîs Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 86. Daha önce bu şekilde bir tanım mevcut değil mi

⁸ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber (Bilgi Değeri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri)* (Van: Bilge Adamlar, 2008), 71.

⁹ Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/350.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938/1357), 359.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Özmen, "İsa b. Ebân'ın Hayatı - Eserleri ve Haberlerin Epistemolojik Değeri ile İlgili Bazı Görüşleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 127-154; Hasan Gümüsoğlu, "İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2017), 282-283.

¹² Bk. Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidler*, 169; Ömer Özpınar, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 449.

isterse birçok râvîden gelen haberlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etmeyi amaçlamış; her türlü haberin isnadını sorgulamış; senedde yer alan râvîlerin adâlet ve zabtını tespiti çalışmış; nihayetinde tek bir metnin olabildiğince çok tarikini toplamak gibi ilmî bir disiplinle mesleklerini icra etmiştir. Dolayısı ile haber-i vâhidler bir usûl konusu olarak hadis ilminin malzemesi olmamıştır. Bu sebeple Buhârî haricindeki muhaddislerin bu konuya eserlerinde yer vermemiştir.

el-Câmiu's-Sahîh'inin 95. kitabına "Kitâbü Ahbârî'l-âhâd" adını veren Buhârî, bu bölümde 6 bâb başlığı altında 4 ayet ve 21 hadisle haber-i vâhid konusunu işlemiştir. Sâgânî (öl. 650/1252) nüshası dışındaki nüshalarda bu bölüme bir kitap adı verilmediği ve buradaki rivayetlerin bir bâb başlığı altında toplandığı nakledilir. Bu durumda bahsi geçen bölüm "Kitâbü'l-Ahkâm", "Kitâbü't-Temennî" veya "Kitâbü'l-İtisâm bi'l-kitâb ve's-sünne"nin bir parçası olmaktadır.¹³ Bu bilgilere göre haber-i vâhidlerin delil kabul edilmesiyle ilgili hadisler tek bir kitap altında toplanmasa bile *el-Câmiu's-Sahîh*'te bu konu hem kitap ve sünnete bağlılığın hem de ahkâm konularının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. İbn Hacer (öl. 852/1449) Buhârî'nin fikhî meselelerin birçoğunda Şâfiî'den iktibaslar yaptığını söylemiştir.¹⁴ Bununla birlikte Şâfiî'nin birçok âlimi etkilediği ile ilgili kanaatler de bulunmaktadır.¹⁵ Bu çalışmanın amacı da Şâfiî'nin Buhârî'nin fikhına kaynaklığını haber-i vâhid özelinde incelemek ve Şâfiî'nin etkisini tespit etmektir. Bu bakımdan *el-Câmiu's-Sahîh*'in Kitâbü Ahbârî'l-âhâd bölümü ile Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserindeki *Cimâu'l-İlm* ve *İhtilâfü'l-hadîs* ve *er-Risâle*'deki haber-i vâhid bölümleri mukayese edilecektir. Kitâbü Ahbârî'l-âhâd'ın bütününe bakıldığında Buhârî'nin Şâfiî'den (öl. 204/819) etkilendiğini söylemek mümkündür. Şâfiî'nin haber-i vâhidle ilgili olarak hadisten sunduğu delillerle Buhârî'nin delilleri büyük oranda benzerlik arz etmektedir.¹⁶

Buhârî'nin haber-i vâhid anlayışı üzerine daha önce Ramazan Özmen tarafından iki adet akademik çalışma yapılmış olup bu çalışmalardan biri Buhârî'nin haber-i vâhid savunusunda kullandığı ayetleri diğeri ise hadislerin hücciyetini merkeze almaktadır. Özmen, Buhârî'nin haber-i vâhid savunmasında kullandığı ayetler üzerine yaptığı araştırmada onun bu konuda kullandığı dört ayetin haber-i vâhidin hücciyetini ispat için tam anlamıyla yeterli olmadığını savunmuştur.¹⁷ Özmen diğer çalışmasında Kitâbü Ahbârî'l-âhâd'daki her bir hadis rivayetine tek tek yer vermiş ve bu rivayetlerin ilgili bâb başlıklarına uygunluğu üzerine şârihlerin kanaatlerine değinmiştir. Ardından şârihlerin kanaatleri üzerine kendi orijinal yorumlarını yapmıştır. Yazar, haber-i vâhidlerin hücciyetini ispatlamak için Buhârî'nin Kitâbü Ahbârî'l-âhâd'da rivayet ettiği hadislerin bazısının kendi metodolojisine uygun düştüğü kimisinin de bu konuyu ispat için yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁸ Ayrıca konu hakkında Şule Öt tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır. Bu tezde Buhârî'nin Kitâbü Ahbârî'l-âhâd'da zikrettiği rivayetlerin tahrir ve değerlendirmesi yapılmış olup bu araştırmanın hedeflediği mukayeseyi gerçekleştirmemiştir.¹⁹ Hikmetullah Ertaş'ın kaleme aldığı makalede ise haber-i vâhid konusu *el-Câmiu's-Sahîh* şârihlerinin mezhep mensubiyetleri açısından incelenmiştir. Ertaş, Buhârî'nin haber-i vâhidi sadece amelî meselelerde hüccet görmesi gerekçesi ile Hanbelîlerden ayrıldığını ifade etmektedir.²⁰ Bu araştırma ise Kitâbü Ahbârî'l-âhâd'daki bâb başlıklarının râvînin güvenilir olması ve haber-i vâhidi ulaştırmada tek

¹³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. (Kâhire: Matbaatü's-Selefiyye), 13/233; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996/1416), 15/207. Ayrıntılı bilgi ve şârihlerin bu konudaki görüşlerinin mukayesesi için bk. Ramazan Özmen, "el-Buhârî'nin Haberi'l-Vâhid Savunusunda Kullandığı Hadislerin Hücciyeti Üzerine Bir İnceleme", *EKEV Akademi Dergisi* 13/39 (2009), 133-154.

¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/234.

¹⁵ Muammer Bayraktutar, *İmâm Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi* (Ankara: Otto, 2015), 64-82; Zişan Türkan, "Üçüncü Asır Hadis Musannefâtı Üzerinde eş-Şâfiî'nin Etkisi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/1 (2009), 87-100; M. Hayri Kırbasoğlu, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü* (Ankara: Otto, 2016), 237-300.

¹⁶ Şâfiî'nin sunduğu örnekler için bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 404-417.

¹⁷ Ramazan Özmen, "el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 217-251.

¹⁸ Özmen, "el-Buhârî'nin Haberi'l-Vâhid Savunusunda Kullandığı Hadisler", 152-153.

¹⁹ Şule Öt, *Kitâbu Ahbârî'l-Âhâd'ı Çerçevesinde Buhârî'nin Haber-i Vâhid Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²⁰ Hikmetullah Ertaş, "Buhârî Şârihlerinin Mezhepçi Yorumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018), 1270-1279.

(bir) kişinin yeterli oluşu üzerine tesis edilmesinde Şâfiî'nin etkisini göstermesi bakımından diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

2. Haber-i Vâhidin Kabûlü Açısından Haberi Getirenin Güvenilir Olması

Haber-i vâhidin hüccet olması için birtakım şartlar ileri sürülmüştür. Şâfiî, *er-Risâle*'de haber-i vâhid konusunun girişinde bu kriterlerle ilgili şunları kaydetmektedir: “Bu şartlardan bazıları şunlardır: Haber-i vâhidi rivayet eden kimsenin dininde güvenilir (ثقة), konuşmasında doğru sözlü olmakla (صدق) tanınmış, rivayet ettiği şeyin lafzının içerdiği anlamı kavrayan (عقل) olması gerekir.”²¹ Buhârî ise Kitâbü Ahbârî'l-âhâd'ın ilk bâb başlığına “Sadûk (Doğru Sözlü) Kimsenin Tek Başına Naklettiği Haberin Ezan, Namaz, Oruç, Ferâiz ve Ahkâm'da Geçerli Bir Delil Olduğuna Dair Nakledilenler”²² adını vermiştir. Buhârî'nin “sadûk” tâbirini sözlük anlamındaki “doğru sözlü, dürüst, âdil kimse” manasında kullandığı ifade edilmektedir.²³ Şâfiî'nin de *sadûk* tâbiri için “doğru sözlü olmak” ifadesini kullandığı görülmektedir. Dolayısı ile “sadûk” tabirine verdikleri anlam bakımından Buhârî ve Şâfiî arasında bir benzerlik söz konusu olmaktadır.

Şâfiî *sıdkı* bilinen tek kişinin haberine itimat edilmesi ile ilgili Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin hac emiri olarak gönderilmesini örnek olarak sunar.²⁴ Şâfiî bu hususu şu şekilde izah eder: “Allah'ın Elçisi, kendisinden gelen haberler bağlayıcı olduğundan nehiyleri bildirmek için toplumlara sâdık bir kişiyi (واحدًا صادقًا) gönderir. Ayrıca Hz. Peygamber bu kişiyi sıdkı bilindiği için göndermiştir. Neticede Hz. Peygamber, bir topluma istese daha fazla kişi gönderebilecekken tek kişiyi göndermiştir. Dolayısı ile bu imkândan yoksun olan sonraki Müslümanlar için sadık bir kişinin haberinin (خير الصادق) esas alınması uygundur.”²⁵ Ardından: “Ebû Bekir ve Ali, Mekkelilerce fazilet, dindarlık ve doğrulukları ile bilinirdi. Bu ikisini veya birini tanımayan hacılar, Ebû Bekir ve Ali'nin fazilet ve doğrulukları hakkında bilgi alabilecek birilerini bulabilirdi.”²⁶ diyerek râvînin sıdkının bilinmesinin önemine vurgu yapar. Ayrıca Şâfiî, Kays b. Âsım (öl. 47/667), Zibrikân b. Bedr (öl. 45/665 [?]), İbn Nuveyre (öl. 11/632) gibi kişilerin kendi kabilelerine Hz. Peygamber tarafından gönderildiklerini ve bu kimselerin kabileleri tarafından doğrulukları bilinen kişiler olduklarını beyan eder. Şâfiî: “Bizce hiç kimse doğruluğu bilinen kişilerden gelen haberlere karşı: ‘Sen tek kişisin. Üzerimize farz kılındığını, Hz. Peygamber'den işitmediğimiz zekâtı almaya hakkın yoktur.’ dememiştir.”²⁷ ifadeleri ile de farzları kabilelere bildirmek için tek başına giden elçilere itiraz edilmediğini açıklamıştır. Buhârî ise haber-i vâhidin hücciyeti için râvînin adaletinin gerekliliğini ispat sadedinde: “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için *fâsık* biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”²⁸ ayetini zikreder.²⁹ Kirmânî (öl. 786/1384) böyle birisinin getirdiği haberin araştırılması gerektiğini şayet haber getiren *fâsık* değilse bu haberi araştırmaya gerek olmadığını söylemektedir. Dolayısı ile *fâsık* olmayan kimse dürüsttür ve böyle birisinin haberi ile amel etmek gerekir.³⁰ İbn Hacer'e (öl. 852/1449) göre ise bu ayet tek başına haber getiren adil râvînin rivayetinin kabul edileceğini göstermektedir.³¹ Söz konusu bâb başlığı altındaki

²¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 370.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2002/1423), “Ahbâru'l-âhâd”, 1. Şârihlere göre bu başlık, Buhârî'nin haber-i vâhidleri ezan, namaz ve oruç gibi amelî hususlarda hüccet kabul ettiğini fakat akideyle ilgili hususlarda aynı kanaati benimsemediğini göstermektedir. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1981/1401), 25/14; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/234; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001/1421), 25/18. Ömer Özpinar, Buhârî'nin haber-i vâhidleri yalnızca amelî meselelerde kabul etmesini, ashâbu'l-hadîse yöneltilmiş bir eleştiri olarak görmektedir. (Özpinar, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*, 453.)

²³ Kirmânî, *Kevâkibü'd-derârî*, 25/14; Özmen, “el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Ayetler”, 224-225.

²⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 414; *el-Ümm*, 10/10-11.

²⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 412, 413.

²⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 415.

²⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 416-417.

²⁸ el-Hucurât 49/6.

²⁹ Buhârî, “Ahbâru'l-âhâd”, 1.

³⁰ Kirmânî, *Kevâkibü'd-derârî*, 25/15.

³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/234.

rivayetlerden birinde Buhârî, Mâlik b. Huveyris (öl. 74/693) ve arkadaşlarının İslâm'ı öğrenmek için Medine'ye gelmelerinden bahseder. Yirmi gün kadar Medine'de kalan Mâlik ve arkadaşları ailelerinin yanına dönmeden önce Hz. Peygamber onlara: "Namaz vakti gelince biriniz ezan okusun."³² buyurur. Diğer rivayetler ise Bilâl-i Habeşî (öl. 20/641) ve İbn Ümmü Mektûm'un (öl. 15/636) ezan okumaları hakkındadır.³³ İbn Hacer, bu rivayetlerden hareketle "Güvenilir bir kimse ezan okuduğunda vaktin girdiği anlaşılır ve o vaktin namazını kılmak gerekir. Namaz meselesinde ise bir kimse kible yönünü gösterirse o tarafa doğru namaz kılınır. Oruca gelince bir kimse fecrin doğduğunu ya da güneşin battığını haber verince o kimsenin ifadelerine göre hareket edilebilir."³⁴ der. Buhârî tek kişinin haberinin güvenilir biri tarafından verilmesine daha somut örnek olarak Ebû Ubeyde b. Cerrâh'la (öl. 18/639) ilgili rivayetleri sunmaktadır. Rivayete göre Necrânîlar Hz. Peygamber'den İslâm dinini öğretmesi için birisini istemişlerdir. Hz. Peygamber de onlara: "Size her yönden güvenilir birisini göndereceğim." buyurmuş ve Ebû Ubeyde'yi göndermiştir.³⁵ Buhârî, bu rivayetin hemen ardından Rasûlullah'ın: "Her ümmetin bir emîni vardır. Bu ümmetin emîni de Ebû Ubeyde'dir."³⁶ sözlerini nakleder. Böylece art arda gelen bu iki rivayet, Buhârî açısından tek kişinin haberinin hüccet olması için o kişinin güvenilir biri olmasının yeterli olduğunu göstermektedir. Neticede Şâfiî, tek kişinin haberine itimat edilmesi ile olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin hac emiri olmasını örnek olarak vermiştir. Buhârî ise bu mevzuyu ilkin *fâsık* kelimesi üzerinden açıklamıştır. Ardından o, Şâfiî'de görüldüğü gibi güvenilir bir kimsenin getirdiği haberle amel eden sahâbeden örnekler sunarak bu konunun bağlayıcılığını ortaya koymuştur. Ancak Buhârî'nin örnek olarak verdiği isimler Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali değil Mâlik b. Huveyris, Bilâl-i Habeşî, İbn Ümmü Mektûm ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh olmuştur.

Şâfiî'nin haber-i vâhidin hücciyeti için verdiği örneklerden biri de kiblenin değiştirilmesi ile ilgilidir.³⁷ O, *er-Risâle*'de bu rivayeti şu şekilde izah eder: "Kubalılar Ensar'ın ilk Müslüman olanlarından. Namazı Allah'ın emrettiği yöne doğru kılmaktaydılar. Delil bulunmadan kible konusunda Allah'ın farzını terk etmeleri mümkün değildir. Hz. Peygamber'le karşılaşmadılar ve kiblenin değiştirildiğine dair ayeti işitmediler ki Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'den duydukları bir sünnete göre namazda yönlerini değiştirmiş olsunlar. Onlar çoğunluk tarafından nakledilen bir habere (haber-i âmme) de dayanmamaktadırlar. Onların bu konudaki farzı terk etmeleri, kiblenin değiştirilmesi konusunda Râsûlullah'tan nakledilen haber-i vâhidle gerçekleşmiştir. Onlar bunu kendilerine göre doğru olan bir kişinin haberine (اهل الصدق) dayanarak yapmışlardır."³⁸ Aynı misali Buhârî de kullanmaktadır. Buhârî'nin bu konuda naklettiği rivayetlerden birinde, Kuba'da sabah namazı kılanların yanına bir kimse gelir ve kiblenin değiştiğine dair ayet nazil olduğunu, namazda Kâbe'ye yönelmenin emredildiğini söyler. Bu haber üzerine yüzleri Şam'a dönük olan cemaat, oldukları yerde namazlarını bozmadan Kâbe'ye yönelirler.³⁹ Görüldüğü üzere burada da her iki âlim, haberi getiren kişinin haberi alan kişiler tarafından doğruluğunun kabulünü işlemiştir.

Bu konuda Şâfiî'nin verdiği bir diğer örnek ise içkinin haram kılınması ile ilgilidir.⁴⁰ O, rivayeti izah ederken "haberi işitenlerin 'Hz. Peygamber bize yakındır. Onunla görüşinceye kadar ya da haber-i âmme şeklinde bize haber gelmedikçe şarabı helal kabul ederiz' dememişlerdir." ifadelerini kullanmıştır. İçkinin haram kılınması ile ilgili rivayet Buhârî tarafından da haber-i vâhidin hücciyeti için kullanılmıştır. Rivayete göre Enes b. Mâlik'in (öl. 93/711-12) Ebû Talha (öl. 34/654-55) ve Ebû Ubeyde'ye içki ikram ettiği esnada birisi gelip içkinin haram kılındığını haber verir. Bunun üzerine Ebû Talha, (üvey

³² Buhârî, "Ahbâru'l-âhâd", 1 (No. 7246).

³³ Buhârî, "Ahbâru'l-âhâd", 1 (No. 7247, 7248).

³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/236; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 15/209.

³⁵ Buhârî, "Ahbâru'l-âhâd", 1 (No. 7254).

³⁶ Buhârî, "Ahbâru'l-âhâd", 1 (No. 7255).

³⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 406; *el-Ümm*, 10/8.

³⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, 407.

³⁹ Buhârî, "Ahbâru'l-âhâd", 1 (No. 7251, 7252).

⁴⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, 408-409; *el-Ümm*, 10/8-9.

oğlu) Enes'e hemen orada bulunan içki küpünü kırmasını söyler. Enes b. Mâlik de emri yerine getirir.⁴¹ Burada tek kişinin haberinde itimat edilen hususlar namazın şartlarından biri olan kible, diğeri ise helal olan bir şeyin haram kılınmasıdır. Öyle ki İbn Hacer, bu rivayetin bazı tariklerinde "Vallahi ne haber getirenden sordular ne de adam haber verdikten sonra gidip araştırdılar."⁴² ibaresinin yer aldığını ifade etmektedir. Dolayısı ile Buhârî de Şâfiî gibi kiblenin değiştirilmesi ve içkinin haram kılınmasına dair rivayet örneklerini ahkâma müteallik konularda da haber-i vâhidlerle amel edilebileceğine delil getirmektedir.

Buhârî, bu konuda Şâfiî'nin ele almadığı güvenilir bir kimsenin verdiği her habere itimat edilmeli midir, sorusunu iki farklı rivayetle açıklamaktadır. Bunlardan birincisi Hz. Peygamber'in öğle veya ikinci namazında ikinci rekâtтан sonra selam vermesidir (namazı bitirmesidir). Hz. Peygamber'in selamından sonra Zülyedeyn lakaplı sahâbî, "Ya Rasûlullah! Namaz mı kısaldı yoksa unuttunuz mu?" diye sorar. Hz. Peygamber cemaate dönüp "Zülyedeyn doğru mu söylüyor?" der. Onlar da "Evet doğru söyledi." deyince Hz. Peygamber iki rekât daha kılıp ardından sehiv secdesi yapar.⁴³ Bu habere göre Rasûlullah, ashâba teyit ettirdikten sonra Zülyedeyn'in sözü ile amel etmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber tek kişinin haberini doğruladıktan sonra amel etmiştir denilebilir. İbn Hacer, Hz. Peygamber'in kendi bildiği ile çeliştiği için Zülyedeyn'in sözlerini cemaate yani çoğunluğa onaylattığını ifade etmektedir.⁴⁴ Neticede bilinene muhalif rivayetlerde bir başka râvî ile ilgili haberi teyit etmek gibi bir şart aranacağından söz edilebilir. Bu durumda "ferd haber şaz nitelik taşırsa amele elverişli olmaz" kaidesi kabul edilebilir.⁴⁵ Bu mevzudaki diğer bir soru ise şudur: Güvenilir bir kimsenin verdiği her haberle amel edilmeli midir? Buhârî'nin bu soruya cevap niteliğinde naklettiği rivayet Hz. Peygamber'in bir askerî birlik gönderip başlarına komutan tayin etmesi hakkındadır. Hadisin haber-i vâhidle alakası Hz. Peygamber'in itaat edilmesini istediği kişinin "tek kişi" olmasıdır. Hz. Peygamber'in sözünün dinlenmesini istediği bu komutan bir ateş yaktırıp askerlere bu ateşe girmelerini emreder. Askerlerin bir kısmı ateşe girmek ister fakat diğerleri, "Biz ateşten kaçıp Rasûlullah'a sığınmış kimseleriz!" diyerek ateşe girmeyi reddeder. Seferden dönünce de hâdiseyi Hz. Peygamber'e anlatırlar. Hz. Peygamber ateşe girmek isteyenlere, "Eğer ateşe girmiş olsalardı kıyamet gününe kadar onun içinde kalırlardı." buyurur. Diğerlerine hitaben de "Masiyet konusunda kula itaat yoktur. İtaat ancak maruftadır."⁴⁶ buyurur.⁴⁷ Sonuç olarak Buhârî, her haber-i vâhidin değil *sadûk* olan bir kimsenin marûfa muhalif olmayan ve masiyet ihtiva etmeyen haberini kabul edileceği görüşündedir. Böylece o, Şâfiî'nin ele almadığı farklı bir meseleyi izah etmektedir.

Neticede hem Şâfiî hem de Buhârî haberi getiren tek kişinin *sıdk*ının bilinmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Buhârî'nin bu konuda verdiği örnekler Şâfiî'nin örnekleri ile benzerlik arz etmektedir. Bununla birlikte Buhârî, Şâfiî'den farklı olarak güvenilir bir kimsenin verdiği her habere itimat edilip edilmeyeceğine dair meseleyi rivayet örnekleri ile açıklamaktadır. Dolayısı ile Şâfiî'nin Buhârî'ye bu konuda kaynaklık ettiği söylenebileceği gibi dönem tartışmalarında her iki ismin birbirine mutabık görüşleri bulunduğu şeklinde de yorumlanabilir.

3. Haber-i Vâhidin Kabûlü Açısından Haberi Getirenin Tek Kişi Olması

Haber-i vâhid konusunda kelimcilerin ve hadisçilerin ortak noktası senedin ittisâlinde yer alan râvî sayısı olmuştur. Zira haberin tevatür derecesine ulaşması zarurî bilgi gerektirdiğinden bu haberi ulaştıran râvî sayısı da zorunlu olarak konuşulmuştur. Hicrî ikinci ve üçüncü asırda rivayet ve şehâdetin ortak noktalarından hareketle şehâdetle olduğu gibi rivayette de taaddüdün şart olduğu hususunda gündem oluştuğunu kaynaklardan okumaktayız.⁴⁸

⁴¹ Buhârî, "Ahbâru'l-âhâd", 1 (No. 7253).

⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/238.

⁴³ Buhârî, "Ahbâru'l-âhâd", 1 (No. 7250).

⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/237.

⁴⁵ Ataullah Şahyar, *Aidiyet ve Geçmişle Hadislerde Âhad Mütevatir Ayrımı Tespit Tetkik ve Yorum* (İstanbul: AKDEM Yayınları, 2016), 151.

⁴⁶ Buhârî, "Ahbâru'l-âhâd", 1 (No. 7257).

⁴⁷ Bu rivayetin farklı yorumları için bk. Özmen, "el-Buhârî'nin Haberi'l-Vâhid Savunusunda Kullandığı Hadisler", 147.

⁴⁸ Ali Toksarı, "Nisab Açısından Rivayet ve Şehâdet Farkı" adlı makalesinde neden şehâdet ve rivayet hususunda aded açısından

Rivayette taaddüdü arayan kelim âlimlerinin ittifak ettikleri bir sayı olmamakla birlikte Kâdî Abdülcebâr'ın (öl. 415/1025) aktardığına göre Câhiz ve Ebû Alî el-Cübbâî (öl. 303/915), rivayeti şehâdete mukayese ederek bir hadîsin en az iki kişi tarafından rivayet edilmesini gerekli görürler..⁴⁹ Ebû'l-Hüzeylel el-Allâf (öl. 235/849-50 [?]) da dört kişiden az râvînin rivayet ettiği hadîsin hüküm bildirmediğini savunmaktadır.⁵⁰ Muhaddislere gelince, Hâkim en-Nisâbü'rî (öl. 405/1014), Buhârî ve Müslim'in şahitlik müessesesinde olduğu gibi hadisi nakleden râvî sayısının her tabakada iki kişi olmasını gerekli gördüklerini iddia eder. Aynı zamanda Hâkim, rivayeti şehâdete benzetmiş ve senedin her tabakasında en az iki râvî bulunmasının sahih hadîsin şartlarından biri olduğunu da söylemiştir.⁵¹ Fakat onun bu sözlerine birçok hadîs âliminden itiraz gelmiştir. Nitekim bu isimlerden İbn Hacer, Buhârî ve Müslim'in eserlerinde iki yüzden fazla garîb/ferd hadîs bulunduğunu belirterek bu görüşü tenkit etmiştir.⁵² Diğer taraftan hicrî üçüncü asırda bu konu hakkında hadîşçi kimliği de taşıyan Şâfiî kadar mevzuya değinen olmamıştır. Şâfiî, eserlerinde Mu'tezileye mensup olduğu söylenen⁵³ fakat kendisinin hakkında bilgi vermediği bir kimse ile haberler konusundaki münazarasından bahseder. Haberlerin âmm ve hâss olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade eden Şâfiî, şahitlik üzerinden verdiği örneklerle haber-i vâhidin (haber-i hâssanın) delil olabileceğini izah etmektedir. O, nasıl ki şahidin zahiren dürüst varsayılarak şehâdeti kabul ediliyorsa güvenilir râvînin rivayetinin de kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim Şâfiî, *İhtilâfu'l-hadîs*'te şöyle demektedir:

“Rasûlullah'tan gelen haberler iki çeşittir. Büyük grupların birbirine naklederek Rasûlullah'tan aldıkları haberler birinci grubu oluşturur. Bu tür haberlerde kulların dilleri ve fiilleriyle yapmaları farz kılınan, yine bedenleri ve mallarıyla yerine getirmeleri istenen hususlar vardır. Bunları bilmemek kesinlikle caiz değildir. Bunları âlim olmayan herkes bilir ve bu konuda onlarla eşit seviyededirler. Mesela herkes namazların sayısını, Ramazan orucunu, zinanın haram olduğunu ve insanların malları üzerinde Allah'a ait bir hak bulunduğunu (zekâtı) bilmek zorundadır... Rasûlullah'tan gelen haberlerin ikincisi ise haber-i hâssadır. Bu tür haberlerde hükümlerin daha özel olanları yer almaktadır. Toplulukların naklettiği haberin (haber-i âmmenin) aksine, bunları yerine getirmekle çoğunluk mükellef değildir. Bunları bilmekle avâm değil sadece hükümlerin teferuatını bilmeye muktedir âlimler sorumludur. Mesela namazda sehiv secdesini gerektiren ve gerektirmeyen hâller, haccı fâsid kılan ve kılmayan fiiller, hacda kurban kesmeyi vacip kılan ve kılmayan durumlar gibi hakkında ayet bulunmayan konular böyledir. Bu konuda bize göre âlimlere düşen, dürüst insanların ulaştırdığı haberleri kabul etmektir. Şahitliklerini kabul ettikleri insanların sayısı konusunda nasıl itirazda bulunamıyorlarsa onların bu tür haberleri reddetme yetkileri de yoktur. Şahitlikte nasıl ki şahitlerin zâhirî dürüstlüklerine dayanarak şehâdetlerinin doğruluğuna hükmediyorsak bu haberlerin de doğruluğuna hükmedilir. Kim haber-i vâhid konusunda bir şeyler söylerse aynı şeyleri Kitap ve Sünnet'te hakkında açıklama bulunmayan, mesela öldürme (katl) gibi konulardaki şahitlerin sayısı meselesinde de söylemek zorunda kalır.”⁵⁴

Münazaradan da anlaşıldığı kadarı ile Şâfiî'nin *er-Risâle*'yi yazmaktaki gayesi Kur'ân ve Sünnet çizgisinden çıkan yahut bu çizgiyi aşma eğilimi gösteren her türlü dinî bilgi sistemlerine karşı olmağdır.⁵⁵ Bu amaca matuf olarak Şâfiî şer'î-amelî konularda gelen haberi, güvenilir kimsenin nakletmesini ve bu kişinin tek başına olmasını yeterli görmektedir. Onun gibi Buhârî de bu gayeye paralel bir şekilde *el-*

farklılık olduğuna temas etmiş ve şehâdetin aksine rivayet alanında bir kişinin yeterli olduğunu temellendirmeye çalışmıştır. (Ali Toksarı, “Nisab Açısından Rivayet ve Şehâdet Farkı”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1983), 231-248.)

⁴⁹ Ebû'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebâr b. Ahmed, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Taha Hüseyin (b.y.: y.y., ts.), 17/377.

⁵⁰ Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, çev. Ethem Rûhi Fırlı (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 93.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitâbü'l-medhal ilâ kitâbi'l-iklîl*, thk. Ahmed b. Fârif es-Selûm (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2003/1423), 73.

⁵² Detaylı bilgi ve şahit-râvî mukayese için bk. Mansur Koçinkağ, “Şehâdet ve Rivayet Kavramlarına Dair Bir İnceleme”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (Nisan 2016), 143 – 163.

⁵³ Mansur Koçinkağ, *İlk Dönemde Sünnet ve Haber-i Vâhidle ilgili Tartışılan Konuların Değerlendirilmesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011). Bu çalışmada Şâfiî ile bu hususları tartışan kişinin kim olduğu hususunda özel başlık açılmış ve konu detaylı şekilde ele alınmıştır.

⁵⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 10/6-8.

⁵⁵ George Makdisi, “Şâfiî'nin Hukuki Teoloji Anlayışı: Usûl-i Fık'h'ın Kökenleri ve Önemi”, çev. Sami Erdem, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, ed. M. Hayri Kırbasoğlu (Ankara: OTTO Yayınları, 2016), 55.

Câmiu's-sahîh'te haber-i vâhidin hücciyetini ispata çalışmaktadır. Buhârî, tek kişinin rivayet ettiği haberin hücciyetini ispata Tevbe Sûresi 122. ayet⁵⁶ ve Hucurât Sûresi 9. ayette⁵⁷ geçen *tâife* kelimesinin tefsiri ile başlar. O, Arap dili açısından bir kişiye *tâife* denilebileceğini ifade eder.⁵⁸ İbn Hacer, Buhârî'den önce bu şekilde bir istidlâlin Şâfiî (öl. 204/819) tarafından ve ondan önce de Mücâhid (öl. 103/712) tarafından yapıldığını söylemektedir.⁵⁹ Zaten Şâfiî'nin fıkıh usulü düşüncesinin kalamî boyuta sahip olduğu düşünüldüğünde⁶⁰ Buhârî'nin de onun yolunda yürüdüğü görülecektir. Nitekim İbn Hacer "Kitâbü Ahbârî'l-âhâd"ın şerhinde: "İmâm Buhârî'nin bu başlığı vazetmesindeki maksadı, 'Bir haber birden fazla kişi tarafından nakledilmedikçe delil değeri taşımaz. Haberin şahitlik gibi olması için bu gereklidir.' diyenlere cevap vermektir. Bu başlıkla haberin geçerli olabilmesi için dört veya daha fazla kişinin bulunmasını şart koşanlara cevap verilmiş olmaktadır."⁶¹ der. Böylece Buhârî -İbn Hacer'in sözlerindeki grup olan- Mu'tezile'nin ortaya attığı haber kabul şartlarına⁶² bir muhaddis olarak sessiz kalmamıştır. Görüldüğü gibi kelimacılarla hadisçiler arasında haber-i vâhid konusunda gerçekleşen ihtilaf seneddeki râvî sayısı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu sebeple Buhârî'nin bu mevzuu eserine dâhil ettiği söylenebilir.

Haber-i vâhidle ilgili Şâfiî'ye yapılan bir diğer itiraz konusu şahidin bizzat olayı gördüğü ya da dinlediği fakat râvînin Hz. Peygamber'i görmediği noktasıdır. Şâfiî, sünnetin delil ve kaynak oluşunun yalnızca Hz. Peygamber zamanında yaşayanlara has olmadığını aksine kıyamete kadar gelecek tüm insanlara bir delil ve kaynak olduğunu muhatabına itiraf ettirmiştir.⁶³ Şâfiî sahâbeden sonra gelenlerin sünneti öğrenmesinin tek yolunun rivayetle mümkün olduğunu ise şöyle açıklamaktadır:

"Şahitlikte nasıl bir haberin iletilmesi söz konusu ise Allah'ın, kabul edilmesini emrettiği Rasûlullah'tan gelen rivayetler de bize haber iletmektedir. Allah şahitlerin adil ve güvenilir olmalarını şart koşmuştur.⁶⁴ Kendisine dayanılarak hüküm beyan edilen bir haber-i vâhidi kabul etmenin şartı da râvînin şahsiyet itibarıyla âdil ve naklettiği haber açısından güvenilir biri olmasıdır. Haberleri kabul etmemiz için onların adil kimseler tarafından iletilmesinin Allah tarafından emredilmesi, insanların adaletinin tespitinde zahire göre hükmetmekle mükellef olduğumuzu göstermektedir. Çünkü gaybı bilmemiz mümkün değildir. Âdil kişilerin şahitliğini kabul ederek Allah'ın emrini yerine getirmiş olmamız sünnetin de şahitliğe dayanılarak hükmedileceğine işaret etmesi ve şahitliğin bir nevi haber vermek anlamına gelmesi; şahitlerin sözlerinin kabul edilmesinin ve sayılarının tespitinin taabbudî bir konu olduğuna delalet etmektedir. Çünkü şahitler kaç kişi olursa olsun muhakkak onlardan daha fazla bir insan topluluğu yaşıyor olacaktır."⁶⁵

Böylece Şâfiî sünnetin ancak Hz. Peygamber'den gelen haberler ile tespit edileceğini, sünnete tabi olmayı emreden Yüce Allah'ın ona ulaşma yolunu bizlere göstereceğini beyan etmektedir. O zaman Hz. Peygamberi göremeyen nesillerin, sünneti tespit edip onunla amel etmeleri için isnâdla rivayet edilen haberlerden başka yolu yoktur. Buhârî, Şâfiî'nin bu beyanına kıssatu'l-asîf (işçi olayı) olarak bilinen hadiseyi örnek vermiştir.⁶⁶ Rivayete göre bir işveren, karısı ile işçisi arasında zina gerçekleştiğini Hz. Peygamber'e haber vererek meseleyi çözmesini ister. O esnada işçinin babası da orada bulunmaktadır.

⁵⁶ "فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ "

"Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar." (et-Tevbe 9/122).

⁵⁷ "وَأَنَّ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا "

"Eğer müminlerden iki grup birbiriyile kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin." (el-Hucurât 49/9).

⁵⁸ Buhârî, "Ahbârü'l-âhâd", 1; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, 25/14, 15; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13Ü/234; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 25/19.

⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/234.

⁶⁰ George Makdisi, "Şâfiî'nin Hukuki Teoloji Anlayışı", 49.

⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/233.

⁶² Mu'tezile'nin iddiaları için bk. Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 124-134.

⁶³ Şâfiî, *er-Risâle*, 413.

⁶⁴ el-Bakara 2/282; el-Mâide 5/6, 106; et-Talâk 65/2.

⁶⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 10/6.

⁶⁶ Recm cezası ve bahsi geçen olayın değerlendirmesi için bk. Osman Kaşıkçı, "İslâm Hukukunda Recm Cezası", E-Akademi /79 (Eylül 2008), <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=%DDSLAM%20HUKUKUNDA%20RECM%20CEZASI&kimlik=1222430312&url=makaleler/okasikci-5.htm>

Rasûlullah, tarafları dinledikten sonra bekâr olan zâni işçi için yüz celde ve sürgün cezası, evli olan zâniye kadın içinse suçunu itiraf ettiği için recm cezası verir.⁶⁷ Bu durumda Hz. Peygamber şahit aramaksızın davalı ve davacının tek başlarına verdikleri habere göre hüküm vermiştir.⁶⁸ Ayrıca söz konusu olayda cezayı bildirmek için suça karışan kişileri Hz. Peygamber ne yanına çağırması ne de kendisi bu kişilerin ayağına gitmiştir. Bilakis kendisine olayı aktaranlara bu kişiler hakkındaki cezanın ulaştırılmasını istemiştir. Dolayısı ile bu rivayet Hz. Peygamberi göremeyen nesiller için sünnetin rivayet yolu ile tespit edilmesine bir misaldir. Nitekim Şâfiî de bu rivayeti aynı minvalde nakletmiştir.⁶⁹

Haber-i vâhidler konusunda rivayet ve şehâdet arasındaki benzerliklere rağmen rivayette tek, şehâdette ise taaddüdü şart koşarak Şâfiî'nin kendisi ile çeliştiği iddiası ise bir diğer meseledir. Şâfiî bu iddiaya şu şekilde yanıt verir:

"Ben haber-i vâhidi şahitliğe kıyas etmiyorum. Bildiğin bir şeyle örnek vererek anlatmamı istediğin için şahitlikten bahsettim. Çünkü sen bu konuyu hadislerden daha iyi biliyorsun. Bu sebeple ben de şahitliği misal göstererek haber-i vâhid konusunu anlattım. Yoksa bunları birbirine kıyas etmedim. Haber-i vâhidin delil oluşu başka bir şeye kıyas yapmaya ihtiyaç bırakmayacak ölçüde kuvvetlidir. Hatta haber başlı başına bir asıldır."⁷⁰

Bu hususta Buhârî, Şâfiî'nin verdiği örnekleri sistemli bir şekilde kategorize ederek rivayet ve şahitlik arasındaki farklılıkları açıklamış olmaktadır. Şâfiî'den haber-i vâhidi şahitliğe benzeterek anlatması istendiğinde o, hadis rivayetinin birtakım hususlarda şehâdetle benzemediğini şu şekilde ifade eder: "Hadis rivayetinde bir erkek ve bir kadını tek başına kabul ederim. Şahitliğe gelince bunlardan birini tek başına kabul etmem."⁷¹ Buhârî kadın ve erkeğin şahitlikleri ile rivayetlerinin mukayese edilmesi durumuna örnek sadedinde Hz. Meymûne'nin, Hz. Peygamber ve ashâbına ikram ettiği yemekle ilgili rivayette bulunur. Sahâbe sofradaki et yemeğini yemek üzere iken Hz. Peygamber'in eşi, "O bir keler etidir." der. Bunun üzerine sahâbîler o eti yemekten vazgeçerler. Bunun üzerine Rasûlullah, "Ondan yiyin. Çünkü o helaldir –ya da: "Onda sakınca yoktur."- der. Fakat keler benim alışık olduğum yiyeceklerimden değildir."⁷² buyurur. Böylece Buhârî, haber-i vâhidin râvîsinin kadın ya da erkek olması arasında bir fark olmayacağı, bir kadının tek başına naklettiği haberin de delil olarak kullanılacağı sonucuna varmıştır. Şâfiî ise bu konuda oruçlu iken karısını öpen sahâbînin, durumu eşi vasıtası ile Hz. Peygamber'e bildirmesine dair rivayeti örnek verir. Kadın vaziyeti Ümmü Seleme'ye anlatır, Ümmü Seleme de Hz. Peygamber'e olayı nakleder. Hz. Peygamber, Ümmü Seleme'den bahsi geçen eylemi kendisinin de yaptığını kadın vasıtası ile soruya cevap arayan adama iletmesini ister. Bu haberi nakleden Şâfiî, "O kadın kocası için doğru sözlü biri ise onun haberi hüccet olur." diyerek meseleyi izah eder.⁷³ Buhârî, şehâdetle rivayet arasındaki farklardan bir başkasını izah sadedinde Hz. Peygamber'in kapısında siyahî bir kölenin bulunduğu ve içeri girmek isteyenlerin onun izni ile içeri girdiklerine dair hadisi rivayet etmektedir.⁷⁴ Bu rivayet ile haberi getiren tek kişide hür olma şartının bulunmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁵ Böylece Buhârî, haber-i vâhidin râvîsinin kadın ya da erkek; hür yahut köle olması konusunu bu örneklerle daha açık bir şekilde izah etmiş olmaktadır.

Neticede kadın ya da erkek, hür yahut köle fark etmeksizin Şâfiî de Buhârî de ahbârü'l-âhâdla sonraki yüzyıllarda kazandığı ıstılâhî anlamı ile mütevâtir olmayan *haberi* değil sözlük anlamı ile "tek kişinin

⁶⁷ Buhârî, "Ahbârü'l-âhâd", 1 (No. 7260)

⁶⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 25/26. İbn Hacer'e göre ise bu rivayet Kur'an'a ilave bir hüküm getirdiğinde haber-i vâhidi reddedenlere bir cevaptır. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/238.

⁶⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, 410; *el-Ümm*, 10/9.

⁷⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, 384.

⁷¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 373.

⁷² Buhârî, "Ahbârü'l-âhâd", 6 (No. 7267).

⁷³ Şâfiî, *er-Risâle*, 404-405; *el-Ümm*, 10/9.

⁷⁴ Buhârî, "Ahbârü'l-âhâd", 3 (No. 7263).

⁷⁵ İbn Hacer, izinle ilgili rivayetler hakkında, adaleti tespit edilmese de doğru söylediği karine ile bilinen râvinin tek başına naklettiği haberin de delil olacağını, çoğunluğun da bu kanaati taşıdığını ifade etmiştir. (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/240.)

rivayet ettiği haber”i kastetmektedir.⁷⁶ Onlar, hadislerin delil kabul edilmesinde mütevâtir şartı arayanlara cevaben Hz. Peygamber’in yönetici ve elçiler göndermesini ele almıştır. Bu konuda Şâfiî Dihye el-Kelbî’nin elçi olarak gönderilmesi⁷⁷ gibi Hz. Peygamber’in birçok komutan, vali ve elçiyi tek kişi olarak görevlendirdiğini söylemektedir. Buhârî ise Rasûlullah’ın Dihye el-Kelbî’yi (öl. 50/670 [?]) Busra emirine, bir elçisini Kisrâ’ya, bir sahâbiyi Eslem kabilesine gönderdiğini ifade eden rivayetlere yer vermiştir.⁷⁸ Bu rivayetlerde gönderilen kimseler tek kişi olarak İslâm’ı tebliğ etmekle yahut dinin esaslarını öğretmekle görevlidir. Bu kimselerin tek başlarına ulaştırdıkları bilgiler, gönderildikleri kişi ya da kişiler için bağlayıcı bir delil olarak kabul edilmiştir. Had cezasında şahit aramaksızın kişinin tek başına verdiği haber nasıl yeterli görülüyor ise düşmandan haber toplama ve haberi veren kimsenin getirdiklerine dayanarak savaş stratejisi belirleme gibi toplum için büyük önem arz eden bir husus da Buhârî’nin okuyucusuna sunduğu bir diğer istidlâl örneğidir. Rivayete göre Hz. Peygamber Hendek Savaşı’ndan sonra Kurayzaoğulları hakkında casusluk yapması için üç defa Zübeyr b. Avvâm’ı (öl. 36/656) tek başına göndermiştir.⁷⁹ Dolayısıyla tek kişinin haberine itimat edilmiştir. Diğer taraftan rivayet örnekleri benzerlik göstermesine rağmen Buhârî’nin meseleyi ilgili bâb başlıkları altında daha sistemli bir şekilde işlediği görülmektedir.

4. Sonuç

Hicrî ilk üç asırdaki hadis musannefâtı içerisinde müstakil olarak haber-i vâhidleri işleyen yalnızca Buhârî’dir. O “haber-i vâhidi” ıstılâhı anlamı ile “mütevâtirin dışındaki haberler” olarak değil “tek bir kişinin rivayet ettiği haber” manasında sözlük anlamı ile kullanmıştır. Buhârî, rivayet ile şahitliği mukayese ederek haberin geçerli olabilmesi için ve dört ya da daha fazla kişinin bulunmasını şart koşan Mu’tezile’ye Kitâbü Ahbârî’l-âhâd ile cevap vermiş olmaktadır. Bu konuda Buhârî’nin Şâfiî’den etkilendiğini söylemek mümkün olduğu gibi Buhârî’nin Şâfiî’ye benzer şekilde düşündüğü de ifade edilebilir. Zira Şâfiî, dönemi ve kendinden sonraki süreçte bilhassa fıkıh usûlü noktasında birçok âlimi etkilemiştir. Buhârî’nin haber-i vâhidle ilgili nakilleri ile Şâfiî’nin delil olarak sunduğu rivayetler karşılaştırıldığında bu benzerlik açıkça görülecektir. Ancak Buhârî’nin bu konuda ismini vererek Şâfiî’den açıkça nakil yapmadığı da dikkati çekmektedir. Dolayısı ile Şâfiî’nin Buhârî üzerindeki etkisinden ziyade iki alim arasında haber-i vâhid konusunu ele alış tarzları açısından benzerlikler bulunduğunu söylemek daha isabetli gibi görünmektedir. Neticede Şâfiî de Buhârî de râvîsi güvenilir olan tek kişinin naklettiği haberleri haber-i vâhid kategorisinde değerlendirmiş ve bu haberlerin amelî konularda tek başına delil olabileceğini ifade etmiştir. Buhârî’ye göre bu güvenilir râvînin mârufa muhalif rivayeti teyit edilmeli ve masiyet ihtiva eden haberlerine itibar edilmemelidir. Haber-i vâhidi nakleden kimsenin kadın, erkek, hür ya da köle olması arasında fark yoktur.

Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*’ine “Kitâbü Ahbârî’l-âhâd”dan sonra “Kitâbü’l-İ’tisam bi’l-Kitâb ve’s-Sünne” bölümü ile devam etmiştir. Bölümün bütününe bakıldığında onun, bir asıl olarak Sünnet’e bağlı kalma merkezinde konuyu ele aldığı görülecektir. Buhârî, Sünnet’e bağlılığın ehemmiyetini arz ederek Sünnet’ten başka deliller konusundaki görüşlerini beyan etmiştir. Görüldüğü kadarı ile musannif, “Kitâbü’l-İ’tisâm”da haber-i vâhidin alt başlığı olarak re’y, kıyas, icmâ, geçmiş milletlerin, Mekke ve Medinelilerin amelini incelemiş olmaktadır. Onun bu şekildeki tasnifi de Şâfiî’nin *er-Risâlesi*’nde konuyu ele alışına benzemektedir. Dolayısı ile *el-Câmiu’s-Sahîh*’teki re’y, kıyas, icmâ, şer’u men kablenâ, umûmü’l-belvâ ve Mekke ve Medinelilerin amelini ilişkin bâb başlıklarının Şâfiî’nin eserleri ile mukayese edilmesi Buhârî’nin fıkıhına Şâfiî’nin kaynaklığını ispatını güçlendirecek çalışmalar olarak teklif edilmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

⁷⁶ Kirmânî, *Kevâkibü’l-d-derârî*, 15/14; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 13/233, 234; Kastallânî, *İrşâdû’s-sârî*, 15/207.

⁷⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, 418.

⁷⁸ Buhârî, “Ahbârü’l-âhâd”, 4, 5.

⁷⁹ Buhârî, “Ahbârü’l-âhâd”, 2 (No. 7261).

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Apaydın, H. Yunus. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/355-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2001/1421.
- Bağdadî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir. *Usûlü'd-dîn*. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002/1423.
- Bağdadî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. çev. Ethem Ruhi Fıgıllı. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Bakillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Kitâbü't-Temhîd*. nşr. Richard Joseph Mccarts. Beyrût: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1957.
- Bayraktutan, Osman. "Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2019), 91-136.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2002/1423.
- Demir, Serkan. "Meşhur Hanefî Fakihlerine ve Muhaddislere Göre Haber Türleri". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (Aralık 2011), 75-97.
- Erdemci, Cemalettin. "Kelam İlminde Haberin Epistemolojik Değeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4 (2006), 153-176.
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Gümüşoğlu, Hasan. "İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2017), 279-306.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Kitâbü'l-medhal ilâ kitâbi'l-iklîl*. thk. Ahmed b. Fârif es-Selûm. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2003/1423.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber (Bilgi Değeri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri)*. Van: Bilge Adamlar, 2008.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Hedyü's-sârî*. thk. Şuayb el-Arnaût. 2 Cilt. Dimaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye 2013/1424.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. 13 Cilt. Kâhire: Matbaatü's-Selefiyye, ts..
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983/1403.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nûruddin İtr. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1986/1406.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. thk. Taha Hüseyin. 20 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sârî*. thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî. 15 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996/1416.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25

- cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981/1401.
- Koçinkağ, Mansur. "Usûl İlminde Rivayet ve Şehâdet". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/2 (Aralık 2015), 27-43.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Koçyiğit, Talât. *Hadîs Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Makdisi, George. "Şâfi'î'nin Hukukî Teoloji Anlayışı: Usûl-i Fıkh'ın Kökenleri ve Önemi". çev. Sami Erdem. *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfi'î'nin Rolü*. ed. M. Hayri Kırbasoğlu. Ankara: OTTO Yayınları, 2016.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebşirâtü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Muhammed Enver Hamid İsa. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'z-Zâhiriyye, 2011.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Özmen, Ramazan. "el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (Ağustos 2009), 217-251.
- Özmen, Ramazan. "el-Buhârî'nin Haberi'l-Vâhid Savunusunda Kullandığı Hadislerin Hucciyeti Üzerine Bir İnceleme". *EKEV Akademi Dergisi* 13/39 (2009), 133-154.
- Özmen, Ramazan. "Îsâ b. Ebân'ın Hayatı - Eserleri ve Haberlerin Epistemolojik Değeri ile İlgili Bazı Görüşleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 127-154.
- Özpınar, Ömer. *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Saklan, Bilal. *Mütevâtir Hadisler ve Meseleleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteye Nazr Muhammed Feryâbî. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1415.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Cimâu'l-ilm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, ts..
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib. 11 Cilt. b.y.: Dârü'l-Vefâ, 2001/1422.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1938/1357.
- Şahyar, Ataullah. *Aidiyet ve Geçmişle Hadislerde Âhad Mütevâtir Ayrımı Tespit Tetkik ve Yorum*. İstanbul: AKDEM Yayınları, 2016.
- Toksarı, Ali. "Nisab Açısından Rivâyet ve Şehâdet Farkı". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1983), 231-248.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin. "Bilgi Kaynağı Olarak Haber-i Sadık". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (Haziran 1999), 85-142.
- Yüksel, Emrullah. *Âmidî'de Bilgi Teorisi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.
- Yüksel, Emrullah. *Sistematiik Kelam*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.